

STRÓBL Erzsébet

Károli Gáspár Református Egyetem
Anglisztika Intézet, Angol Nyelvű Irodalmak és Kultúrák Tanszéke
Budapest
erzsebet.strobl@gmail.com

A TUDOR UDVARI KULTÚRA ÉS AZ ERZSÉBET-KULTUSZ¹

Tudor Court Culture and the Cult of Elizabeth I

Kultura dvora Tjudor i kult Elizabete I

A tanulmány a XVI. századi angol udvar kiemelkedő kulturális hatását vizsgálja. A korszak meghatározó alakja VIII. Henrik, aki mind humanista művészetpártolója, mind a politikai célok érdekében bevezetett vallási reformjai által megeremtetten az alapját a század második felében kibontakozó pezsgő irodalmi életnek. A korszak másik nagy uralkodója, I. Erzsébet udvarának tagjai között található például Philip Sidney és Walter Raleigh, kik politikai befolyásuk mellett ezen időszak kiemelkedő költői is. Az Erzsébet királynőt körülvevő reprezentáció részeként írta legjelentősebb műveit John Lyly, George Gascoigne és Edmund Spenser, sőt a királynő dicsőítésére létrejött külön nyelvezet áthatja a kor alkotásait. Míg a Tudor-uralkodók udvara mind irodalmi, mind művészeti téren iránymutató, addig a XVII. században a királyi udvar szerepköre elhalványul.

Kulcsszavak: Tudor-udvar, Erzsébet-kultusz, *querelle des femme*, reprezentáció.

A XVI. századi Angliában megnőtt a királyi udvar kulturális szerepe a Tudor-uralkodók központosított politikai hatalma és az egyházat a király fennhatósága alá helyező angol reformáció következtében. A püspökök önállóságának megszűnésével és a szerzetesházak feloszlásával eltűntek az udvartól független kulturális központok, és az udvar vált a humanista műveltség hordozójává. Az

---

¹ A tanulmány *Az angol irodalom magyar története* című, K101798. számú OTKA-pályázat részeként készült.

udvari körök az irodalomra is meghatározó hatást gyakoroltak, tagjai nemcsak az irodalom pártolás tekintetében, hanem aktív költői tevékenységük által is részt vállaltak benne, sőt Erzsébet uralkodása idején a királynőt dicsőítő kultusz egyedi nyelvezete sok irodalmi mű ihletőjévé és stílusának hordozójává vált. Viszont a skót Stuart-ház trónra lépésével e vezető szerep háttérbe szorult, és az udvar irodalmi befolyása a XVII. századra elhalványult.

A Tudor-királyok udvara – élén a humanista műveltségű uralkodóval – jelképezte a XVI. század ideálját, a műveltség és kifinomult ízlés lehető legteljesebb birtokosát. VIII. Henriket (1509–1547) a kor egyik legműveltebb uralkodójának tartották, 1515-ben a velencei követ így írt róla:

E higgadt király nemcsak a fegyverforgatásban jártas, rettenthetetlen, és testi adottságai kiválók, hanem hasonlóképpen tehetséges és meg van áldva a legkülönbözőbb szellemi képességekkel. [...] Beszél angolul, franciául, latinul, jól ért olaszul, játszik majd minden hangszeren, jól énekel és komponál, körültekintő és bölcs, és mentes minden kicsapongástól (idézi Anglo 1969, 116, ford. S. E.).

Henrik gyermekeit a legelismertebb tudósok oktatták, a spanyol humanizmus jeles képviselője, Juan Luis Vives Mária számára írja meg *A keresztény nő neveltetése* (1529) című művét. Edward és Erzsébet nevelői között is olyan nevek találhatók, mint például John Cheke (Cambridge legelső görögprofesszora), Jean Belmain (francia hugenotta tudós), Roger Ascham, ki a korszak leghíresebb nevelésméleti könyvét írta, és a tudós William Grindal, Erzsébet görög és latin tudásának megalapozója.

E magas műveltséget az udvar minden tagjától elvárták, az udvaroncok tulajdonságai között szerepelt a nyelvek ismerete, az ékesszólás, a költészetben és zenében való jártasság. A kora újkori társadalom egyik leghíresebb, az ideális udvaronc képét megfestő műve, Baldassare Castiglione *Az udvari ember* (1528) című írása, érvényes a szigetországra is, habár angol fordítása csak 1561-ben jelent meg Thomas Hoby tollából. A korszak első felének nagy írói és költői maguk is udvaroncok voltak, azaz a király közvetlen szolgálatában álltak, mint pl. Thomas More (Morus Tamás), Thomas Elyot, Thomas Wyatt és Henry Howard, Surrey grófja. De Erzsébet (1558–1603) uralkodása alatt is a legcsiszoltabb irodalmi stílust képviselő Philip Sidney a királynőt körülvevő legszűkebb körhöz tartozott, ugyanúgy, mint Walter Raleigh, a lírai és pásztorköltészet képviselője, a királynő egyik kegyence. Aki nem volt a királyi udvartartás tagja, az is mind az udvar köré sereglett az előmenetel és jó állás reményében, hiszen az írásból nem lehetett önmagában megélni. Céljuk

elsősorban az volt, hogy az udvarban képzettségükkel és képességeikkel pozíciót nyerjenek, vagy valamely híres udvaronc pártfogására szert tegyenek. Az udvarhoz tartozás, de legalábbis az „udvari” ízlés utánzása a kor legrangosabb műveltségéhez való tartozást jelentette.

Az udvari kultúra legfőbb megjelenési formájának az ünnepek alkalmával szervezett szórakoztatás tekinthető. Míg az egyházi év ciklikusan visszatérő ünnepei az udvarban általában zárt ajtók mögött zajlottak, és keveseknek voltak hozzáférhetőek, úgy – a középkori szokás szerint – az országot beutazó király városi fogadása, vagy a koronázási ünnepek, illetve az Erzsébet-korban meghonosodó trónra lépési nap lovagi tornái a tömegek számára is látható módon közvetítették az udvar fényét, hatalmát és propagandáját.

Az egyházi év ünnepei köré rendeződő udvari rítus keveset változott az új, megreformált hiteléttel. Habár bizonyos – főleg a szentekhez kötődő – egyházi ünnepek eltűntek a reformáció hatására, a legfőbb, Krisztushoz, Máriához és az apostolokhoz fűződő napok megmaradtak (Kisby 2001, 44–75). A téli ünnepkör tradicionális kezdete november 1-je, mindenszentek ünnepe, a középkorban ekkor – néha december 6-án – választották meg a „felfordulás fejedelmét” (*Lord of Misrule*), akinek „uralma” a bolondozás és féktelen jókedv jelképe. Noha az egyházi körökben VIII. Henrik betiltotta a hasonló szerepet képviselő „fiú püspökök” választását 1541-ben, a világi udvartartásokban fennmaradt a felfordulás fejedelmének tiszte, sőt a gyermekkirály, VI. Edward alatt élte virágzását. Erzsébet uralkodásának idején már csak az oktatási intézményekben játszott jelentősebb szerepet, többek közt a londoni négy jogász kollégiumban (*Inns of Court*), ahol a karácsonyi ünnepkör napjain ő irányította a programokat. A karácsony tizenkét napja december 25-étől vízkereszt (január 6.) napjáig tartott, mely alatt a lakomákat sok esetben maszkák kísérték², és vízkereszt ünnepén színielőadást mutattak be az udvari vagy meghívott színészek. A téli ünnepek közül még gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén (február 2.) és a böjti időszak kezdete előtt, azaz a hamvazószerdát megelőző néhány napon – elsősorban húshagyó kedden – tartottak még rendszeresen színielőadást. A színjátszásban és szórakoztatásban elől jártak a londoni jogász kollégiumok is, melyek Oxford és Cambridge után szinte a legfontosabb oktatási intézményeknek számítottak. Itt képezték tulajdonképpen az állami hivatalnokokat, így a későbbi udvaroncokat, akik közül nem egy járt a négy kollégium valamelyikébe, azaz az itteni pezsgő irodalmi élet és színjátszás az udvari élet lenyomata,

---

² A Tudor-maszka egy álarcos, zenés felvonulás, rövid allegorikus jelenettel, illetve szöveggel, s végén a közönséget is bekapcsoló tánccal.

sőt mulatságaikon gyakran az uralkodó is részt vett. Míg kezdetben a diákok adták elő darabjaikat és fordításaikat, melyek legtöbbször „udvari” témák, azaz a hatalom és hatalomgyakorlás problémakörét feszegették (pl. *Gorboduc*, 1561), úgy később egyre gyakrabban hívtak meg külső színtársulatokat, így például 1598. december 28-án a Gray’s Innben Shakespeare *Tévedések vigjátékát* játszották, illetve 1602 gyertyaszentelőjén a *Vízkereszt vagy amit akartok* című darabját. Az udvarban sokszor léptek fel fiúársulatok is, azaz a Chapel Royal- és a Szent Pál-székesegyház kóristái, kiknek műsora alkalmazkodott a fiúszínészek életkorához és az udvari nyelvezethez (ilyen volt például John Lyly legtöbb színdarabja).

A kora újkori Angliában a karácsonyi ajándékozás január elsején történt, és az udvari humanista műveltséget jól szemlélteti, hogy a királyi ajándékok között nemcsak pénz, ékszer, kelmék, ruhadarabok és más értéktárgyak szerepeltek, hanem nagy számban könyvek is. A gyermek Erzsébet Marguerite de Navarre *Le Miroir de l’âme pécheresse* (*A bűnös lélek tükre*) meditációját ültette át angolra mostohaanyjának, Katherine Parrnak 1544-ben, 1545-ben pedig Kálvin *Institution de la Religion Chrestienne* (*A keresztény vallás rendszere*) első fejezetének angol fordítását ajándékozta, míg ugyanebben az évben apjának, VIII. Henriknek Parr *Prayers or Meditations* (*Imák és meditációk*) gyűjteményét saját latin, francia és olasz fordításában. Erzsébet uralkodása alatt huszonnégy évről maradt csak fenn az ún. „ajándéklista” (*gift rolls*), de ezeken több mint 150 nyomtatott könyv vagy kézirat szerepelt: bibliák, egyházi könyvek, klasszikus művek, sőt versgyűjtemények, fordítások és énekeskönyvek (Lawson 2007, 133–172).

Több olyan ajándékról is tudunk, melyet az udvar figyelmére áhítózó személy írt, s ez alkalmat használta fel saját képességeinek bemutatására és propagálására. Például 1576. újév napjára George Gascoigne a *The Tale of Hemetes the Heremyte* [*Hemetes, a remete története*] című kéziratot készítette a királynőnek, mely az 1575 őszen Woodstockban Erzsébetnek előadott történet latin, olasz és francia fordítása. A művet több saját kezű illusztráció is díszíti, melyből a legfigyelemreméltóbb saját portréja, mely szinte arcátlanul előtérbe helyezi a katonaköltő érdemeit és szolgálatait. A kompozíción Gascoigne egyedül jelenik meg Erzsébet királynő előtt, dupla portrécént történő ábrázolásuk – a költő alázatos térdhajtása ellenére – rendkívül magabiztos, szinte provokatív, melyet Gascoigne központi elhelyezése és a feje felett glóriaként lebegő babérkoszorú tovább erősít. A mennyezeten átnyúló, mottót tartó kéz a királynő szolgálatába ajánlja Gascoigne-t, aki félig katonának, félig költőnek öltözötten – „*Tam Marti quam Mercurio*” [„mint Mars, mint Mercurius”] – mind vitézi, mind

intellektuális képességeit kidomborítja (Austen 2008, 139–144). E merészség és közvetlen megszólítás vetülete annak az attitűdnek, mely a királynő korai reprezentációjában tapasztalható, és mely bátorította és elősegítette az őt dicsőítő kultusznyelvezet kialakulását.

Már a középkorban is az udvari protokollhoz tartozott az uralkodó személyének tisztelete, de az Erzsébet királynő körül kiépülő kultusz és annak bő bibliai, mitológiai és más irodalmi hagyományokból merítő eszköztára messze túlhaladta ezt, és összefonódott a szigetország protestáns identitásának kifejlődésével és a nemzeti különállás gondolatával. E kultusz kialakulásának és kiépülésének állomásait jól dokumentálják a királynő évente ismétlődő nyári vonulásai, melyekre az udvar általában a nyári egyházi ünnepnapok, pünkösöd és Szent Iván-éj utáni időszakban indult. Az erősödő Erzsébet-kultusz részeként további két ünnep került a naptárba, az 1570-es évek közepére a trónra lépés napja (november 17.) és a 80-as évek közepére a királynő születésnapja (szeptember 7.). Ugyan 1591-ben egy londoni pamflet (Lodowike Llyoyd *The Triplicite of Triumphs*) már hármasszünnepről beszél – a koronázás napját (január 15.) bevonva az ünnepkörbe –, de ez utóbbi alkalom inkább csak az író antik uralkodókultuszt utánzó túlzásának tűnik, mert nem maradt fenn róla semmi dokumentum. Viszont november 17-e annyira gyökeret vert az országban, hogy az Erzsébet halálát követő évtizedben felélesztették, és egészen a XVIII. századig fennmaradt mint a katolikusellenes agitáció egyik fő látványossága és eszköze.

Erzsébet királynő kultuszának egyik fontos összetevője a női uralkodó státusz legitimációja, mely a középkorból származó *querelle des femmes* (a nők testi és szellemi képességeiről szóló vita) részének is tekinthető, mely ugyanakkor válaszolt a korabeli katolikus női uralkodókat bibliai alapon kikezdő protestáns retorikára is. John Knox skót prédikátor hírhedt támadása a két katolikus uralkodó, az angol Tudor Mária és a skót régens Guise Mária ellen (*The First Blast of the Trumpet Against the Regiment of Women*, 1558 [*A nők szörnyű uralma elleni első harsonaszó*]) éppen abban az évben jelent meg, mikor Erzsébet trónra került. Erzsébet első nyilvános szereplése – az 1559-ben a koronázás előtti napon lejátszódó londoni bevonulása – nemcsak a tradicionális, új királyt dicsőítő látványos életképeket – a Tudor dinasztiát magasztaló és a jó hatalomgyakorlást kidomborító jeleneteket – foglalta magában³, hanem alkalmat terem-

---

³ A város különböző pontján emelvényt, illetve színpadot emeltek, hol gyermekek különféle allegorikus jelentéssel felruházott életképet alkottak és adtak elő. Az életképek magyarázata a színpad mellett függött, de az uralkodó átvonulásakor ezeket élőszóban is elmagyarázták.

tett Knox támadásainak megválaszolására, egy protestáns női uralkodószeret felvázolására. A londoni bevonulás egyik központi eleme a *Veritas temporis filia* [az Igazság az Idő leánya] életkép volt, melyben Erzsébet és az idő által börtönéből kiszabadított fiatal leány, az Igazság allegorikus alakja közvetlenül megfeleltethetőek voltak. A mottó külön jelentőséggel bírt amiatt is, hogy Knox pamfletjének címdalán szerepelt – hiszen egy korai, protestánsok által használt katolikusellenes embléma volt –, s Knox éppen az okból idézte, mert a katolikus Tudor Mária is jelmondatának tette meg. London a többszörösen fel- és kihasznált jelígyet egy újabb fordulattal Erzsébet királynőre alkalmazta, őt az Igazsággal, pontosabban a protestáns hitigazsággal azonosította, melyet az életképben a neki átnyújtott anyanyelvű Biblia jelképezett. Ugyancsak programadónak tekinthető – a későbbi királynői retorika szempontjából – az erények és az általuk eltapodott bűnök ábrázolásának magyarázata, hol Erzsébet első erényeként emelték ki az igaz hitet. Az utolsó életkép, melyben az ószövetségi Debóra parlamenti talárban tanácsot ült hat férfi körében, a jó tanácsadók szükségességét és fontosságát hangsúlyozza, egy olyan aspektust, mely a női uralkodást ugyan legitimálta, de Erzsébetnek később sok bosszúságot okozott.

Habár sok esetben az udvar anyagi segítséget nyújtott, és ezáltal felügyelte a királyi bevonulások készülékeit, mégis a városok önkifejeződését láthatjuk ezekben az efemer alkotásokban. Így például Tudor Mária és II. Fülöp londoni bevonulásakor (1554) a dinasztia bementőjeként VIII. Henrik kezébe *Verbum Dei* [Isten igéje] felirattal Bibliát helyezett a város, és a winchesteri püspök csak később, a királyi pár távozása után tudta azt kesztyűre cseréltetni. Mivel hivatalosan a városvezetés és a városi céhek rendezték ezeket az alkalmakat, így az általuk előadott látványosságok és a város különböző pontján felépített emblematiszta színpadok elsősorban az ő üzeneteiket, kéréseiket és reményeiket ábrázolták. Sőt a tervezettek túl az esemény természetéből fakadóan az ünneplők spontán önkifejeződése, az uralkodó előre meg nem koreografált válaszlai és az időjárás viszontagságai is hozzájárultak az esemény drámaiságához. Az alkalmakról később publikált beszámolók viszont már egy tudatosan propagandisztikus összkép kialakítását tüzték ki célul. Az 1569-es északi katolikus lázadás és az azt támogatni hivatott, Erzsébetet kiátkozó pápai enciklika (*Regnans in excelsis*, 1570) hatására fokozatosan kibontakozó királynői dicsőítés először e nyilvános városi bevonulások alkalmából érhető tetten.

Míg Erzsébet első nyári vonulásain a helyi hagyományok és kezdeményezések domináltak, úgy az 1570-es években egyre nagyobb szerepet kaptak a hivatásos írók, akik szolgálataikat a városoknak és a privát vendéglátóknak felajánlva igyekeztek udvari befolyást szerezni. Az általuk létrehozott irodal-

mi nyelvezetből építkezett a kibontakozó Erzsébet-kultusz, mely az udvarban már az 1580-as évekre a dráma, a költészet és más irodalmi alkotások egyik ihletője lett. Míg a királynőt az 1572-es warwicki látogatásán még csak harci játékkal és tűzijátékkal szórakoztatták, addig az 1574-es bristoli bevonuláson a háromnapos harci viadal köré Thomas Churchyard allegorikus kerettörténetet szerkesztett, és azt az eseményekhez több-kevesebb sikerrel illesztve adták elő.

1575-ben Kenilworthben a különlegesen hosszú és fényűző királynői látogatás alkalmából még a helytörténeti és a népi hagyományok is jelen voltak – mint például Coventry városának húsvétkeddi játéka és egy falusi lakodalmas –, de a központi szerepet már az artúri mondavilág és az antik mitológia ihlette életképek, drámai jelenetek és párbeszéddek kapták. A vendéglátó, Robert Dudley által alkalmazott George Gascoigne több látványosságot is írt: az elsőben a királynő a Tó asszonyát pusztá jelenlétével szabadítja ki Sir Bruse *sans pitié* [könyörtelen] fogságából, a másodikban a királynőt mint Diana istennő egy nimfáját ábrázolta. Mindkét esetben Gascoigne természetfeletti képességekkel ruházta fel Erzsébetet, a dicsőítés nyelvezete már meghaladja az uralkodónak kijáró tisztelet retorikai konvencióit. Ugyanezen év őszén a woodstocki királyi birtokon tett látogatáson már kizárólag a költői képzelet alkotta mitikus jelenetek domináltak. A *Hemetes, a remete története* három eseményszázból font monológjának végkifejlete ismét Erzsébet csodatevő erejét hangsúlyozta: a királynő jelenlétében a szerelmesek egymásra találnak, a kóbor lovag beteljesíti küldetését, és a vak remete gyógyulást nyer. Míg Kenilworthben a keresztény király gyógyító erejébe vetett hitnek megfelelően Erzsébet görvélykórosakat érintett, úgy e jelenetekben a pogány mondavilág szereplőjeként kultikus erővel ruházták fel személyét. Woodstockban jelenik meg először kultuszának egyik legfontosabb későbbi eleme, a szűz királynő imázsa. A *Hemetes* jelenet folytatásaként később előadott színdarabban a szerelmespár ifjú hölgytagja, ki apja trónjának várományosa, inkább feladja szerelmét, mint hogy hűtlen legyen apjához és országához.

1578-ban Wansteadben Philip Sidney *The Lady of May* [*A pünkösdi királynő*] műve a pásztor költészethez köti a kultuszt: Erzsébetnek – mint „minden szépség birtokosának [...] és minden szerelem tárgyának” (Sidney 2014, 2: 556, ford. S. E.)⁴ – bíraskodnia kell egy erdész és egy pástor közti költői versenyen. Az erdei jelenet az időtlen Aranykort idézi, és előrevetíti azt a számtalan művet, melyben Erzsébet mint a Vergilius által megjövendölt Astrea visszatér a Földre, békét, igazságot és bőséget hozva. Az 1579-ben Edmund

---

⁴ „...to whom all beauties force is lent [...] to whom all Loue is bent”

Spenser tollából megjelenő úttörő jelentőségű eklogagyűjteményben, a *The Shepherdes Calender*ben [*Pásztorkalendárium*], Erzsébet már mint „a pásztorok királynője” szerepel: „Szép Elisát éltesd ezüst daloddal, / lantos, derék; / szüzek éke, áldja boldog napokkal / soká az ég. / Mert ő a hétágú síp jó leánya, / mellyel Pán nemzette, pásztor-világra: / áldása rajta, / mert égi fajta / szépség, és nincs foltja-hibája” (ford. Tandori Dezső).⁵ Ez áprilisi eklogát záró sorok Erzsébetet szinte már istenítik: „O quam te memorem virgo? / O dea certe” [Minek nevezzelek, ó szűz? / Ó istennő, biztosan] (Spenser, 162–63). George Peele 1584-ben kiadott *The Arraignment of Paris* [*Paris ítéletének újratárgyalása*] című színdarabja Erzsébet személyét a színpadra emeli – nemcsak a kora újkori szokásnak megfelelően, ahol a legelőkelőbb vendégek valóban a színpadon ültek, és a látványosság részei voltak –, hanem a királynő a drámai cselekménysor része lesz. Az isteni tanács Dianát kéri fel az új ítélet kihirdetésére, aki az Aranyalmát Venus helyett Erzsébetnek ítéli oda, mint a szépség, a hatalom és a bölcsesség megtestesítőjének.

A költői képekben egyre bővülő Erzsébet-kultusz egyik legteljesebb kifejeződése az 1580-ban kiadott *Euphues and his England* [*Euphues és Angliája*] egyik fejezete, a „Euphues’ Glass for Europe” [„Euphues tükre Európának”], hol az ország és királynőjének dicsérete ötvöződik, s egyben követendő példaként áll Európa számára. Lyly későbbi drámáit is átítatja a királynő uralkodását dicsőítő nyelvezet egy-egy aspektusa: a jó uralkodó önfeláldozása és udvarának műveltsége (*Campaspe*, udvari bemutatója 1584. január 1.); a szűzi uralkodó imázsa (*Sappho and Phao*, udvari bemutatója 1584. február 3.), a bölcs és hatalmas szűz királynő, aki az emberek szívében is uralkodik (*Endymion*, udvari bemutatója 1588. február 2.). Mint oly sok más író, Lyly darabjai is Anglia növekvő önbizalmát, erejét és vállalkozó kedvét tükrözik, melyet a spanyol Nagy Armada feletti 1588-as győzelem csak tovább fokozott. Anglia egyre nagyobb helyet követelt magának a világban, 1585-től aktív részt vállalt a németalföldi szabadságharcban, és elindította első kísérleteit az Újvilág gyarmatosítására. Ez utóbbi vállalkozás népszerűsítésének irodalmi vetülete az a magyar Budai Parmenius István által írt latin nyelvű költemény (*De navigatione* [*A hajózásról*], 1582), mely a gyarmatosítás magyarázatául éppen az Erzsébet-kultusz retorikáját használja fel.

⁵ „Of fayre Elisa be your siluer song, / that blessed wight: / The flowre of Virgins, may shee flourish long, / In princely plight. / For shee is Syrinx daughter without spotte, / Which Pan the shepherds God of her begot: / So sprong her grace / Of heauenly race, / No mortall blemishe may her blotte” (12v).

Hároméves európai peregrináció után Parmenius 1581 táján Oxfordba érkezett, ahol Richard Hakluyt – a híres földrajztudós – barátjaként megírta Humphrey Gilbert tervezett észak-amerikai útjának dicsőítését. A költemény nem csak Gilbertnek és az angol utazóknak állít emléket, hanem megragadja a lehetőséget, és Anglia Európán belül elfoglalt különleges helyzetét magasztalja. Átvéve az Erzsébet-kultusz nyelvezetét Anglia egy új aranykor megtestesítője lett, hol béke és jog uralkodik, hol a múzsákat tisztelik, a kereskedelem virágzik, és hol a királynő „Nympha, diis dignas laudes auquare Latinis” [„nimfa, kit a latin istennel együtt dicsérnek” – ford. Ács Tibor 1962, 121]. A megszemélyesített Amerika kezét nyújtva könyörög az országhoz és a királynőhöz, hogy hozzák el neki is az igaz hitet és az igaz aranykort, melyet a spanyolok arany után áhítózó kapzsiságával és a bálványokat tisztelő hitével állít szembe. Ez az első példája a gyarmati propagandában annak, hogy Erzsébet királynő kultuszát a terjeszkedés igazolására és sürgetésére használják fel.

Az 1580-as években Erzsébet nem indult nyári vonulásra a katolikus fenyegettség miatt, viszont a trónra lépésének ünneplése egyre pompásabbá vált. November 17-e 1576-ban egyházi ünnep lett, azaz harangzúgás, istentisztelet, e napra írt prédikációk és imák kísérték. De egyre szélesebb körben, főleg az ország központi területein, a nap népünneppé alakult tábortüzekkel és utcai látványosságokkal (Strong 1995, 121–144). Az udvar által e napon rendezett lovagi tornákat allegorikus jelenetek, élőképek és látványos felvonulás kísérték, ezekre mindenki jegyet válthatott. Erzsébet dicséretét bonyolult szimbólumok, rejtett értelmű emblémák, mitikus utalások, párhuzamok zengték, melyek személye és az ország köré sajátos és összetett mítoszt fontak. Edmund Spenser monumentális költeményének, a *The Faerie Queene*-nek [*A tündérr királynő*, 1590, 1596] varázslatos világa, többretegű allegóriája e forrásból táplálkozik. Az eredetileg tizenkét könyvre tervezett alkotás fele készült el, mindegyik beszámol egy-egy erényt képviselő lovag kalandjáról, kik – a tervezett kerettörténet szerint – a Tündérr királynőtől kapott próbatételeket teljesítik. Erzsébet királynő udvarát a költői képzelet Tündérországba röpíti, ahol Gloriana – az Erzsébet dicsőségét megszemélyesítő királynő – uralkodik, és hol az időtlen és földrajzilag meghatározatlan térben erények és bűnök, igaz hit és babonáság, látszat és valóság küzdenek. Spenser Sir Walter Raleigh-nek írt levelében a művet közvetlenül egy fiktív udvari látványossággal magyarázza, miszerint a könyvek Gloriana tizenkét lovagjának a karácsony tizenkét napján ismertetett tizenkét próbájáról szólnak (Spenser 1987, 17). A műben megtalálhatók a királyi bevonulások és udvari látványosságok műfaji elemei, a statikus élőképek, az allegorikus szereplők, a maszka, illetve az epizodikus és laza szerkezeti felépítés. *A tündérr királynő*

nemcsak Erzsébet királynő körül épít „tündérvilágot”, hanem azt egybeköti a Tudor dinasztia magasztalásával, Anglia dicsőséges jövőjének ígéretével és a protestantizmus igazolásával, felhasználva a Geoffrey Monmouth XII. századi krónikájában szereplő trójai eredetmítoszt és az Artúr királyt a Tudorok előképeként kezelő VII. Henrik által propagált királyi retorikát.

Spenser *A tündérkirálynőt* Erzsébetnek dedikálta, de az 1590-es kiadás elé tizenhat másik személynek is ajánlóverset írt, köztük Sir Christopher Hatton főkancellárnak, Lord Burghley főkincstárnoknak, Francis Walsingham miniszternek, Lord Howard főadmirálisnak, Lord Hudson főkamarásnak, Oxford és Essex grófjának, Walter Raleigh-nak és Philip Sindney hűgának, Pembroke grófnőjének, azaz az udvar színe-javának. Spenser igyekezete, hogy költeményének megfelelő patrónust találjon, jól szemlélteti a Tudor-kori irodalom udvartól való függését, mely csak az 1590-es évekre változott meg. Alistar Fox az irodalompartólás hanyatlását ebben az évtizedben közvetlenül a rezsimbe vetett bizalom megrendülésével és a feszültségek növekedésével hozza összefüggésbe (Fox 1995, 241).

Erzsébet uralkodásának utolsó évtizedét a szakirodalom „Erzsébet második uralmának” is nevezi, mivel az ország növekvő gazdasági és politikai nehézségei következtében megváltozott az ország irányítása (Guy 1995, 1–19). Az idősödő Erzsébet kezéből kezdett kicsúszni a vezetés, a halmozódó problémákra – az ország hadban állt Spanyolországgal, Írországból hadműveletek folytak, a hadicélokra különadókat vetettek ki a népre, állandó lett a katolikus provokáció, rossz volt a termés, pestisjárványok tizedelték a lakosságot, nőtt a nincstelenek száma, és az udvarban egyre élesebb pártviszályok jelentek meg – egy autokratikusabb stílusú irányítás felelt. Mindez természetesen hatással volt Erzsébet kultuszára is, mely egyrészt fokozódott és hivatalos rituálévá merevedett, másrészt az új írógeneráció számára üres frázissá vált, mely nem hatott már termékenyen az alkotó szellemre, sőt megjelentek a kritikus hangok is.

A központi propaganda szerepét láthatjuk Erzsébet késői portréin, hol a valódi arcvonások helyett a festő az úgynevezett „Mask of Youth” [a fiatalság álarca] sablont illeszti a képbe, és ahol a realizisztikus ábrázolástól elfordulva a szimbolikus részletek halmozása figyelhető meg (Strong 1987, 20, 147–148). A királynő „Szivárványos” portréján (ifj. Marcus Gheeraerts vagy Isaac Oliver, 1600–1602 körül) a bukolikus aranykort idéző virágos pruszlik, a Dianára utaló holdas fejdísz, a szűzies kibontott haj, a jó kormányzást jelképező, fülekkel és szemekkel borított palást, a bibliai bölcsességet szimbolizáló kígyóékszer és az isteni békére utaló szivárvány mind egy képen zsúfolódik össze. A kép párhuzamba állítható John Davies 1599-ben megjelenő *Hymnes of Astraea*

[*Astrehimnuszok*] akrosztikus versciklusával, hol a huszonhat dicsőítő himnusz Erzsébetet, mint a Földre visszatért Astarté, huszonhat különböző aspektusból magasztalja.

Ez erőltetett udvari rituálé ellenhatásaként ismét felerősödött a női hatalomgyakorlás kritikája, mely ugyancsak a kultusznyelvezet szókincsét használta fel és kezdte ki. A tisztaság és szüziesség szimbólumai kétes jelentést kapnak, és az irodalomban ekkor megjelenő erotikus képvilág, mely a korábbi petrarcai hagyományokat visszajára fordította, éppen az udvarral történő szembefordulás eszköze lett (Betts 1998, 153–184). Shakespeare *Szentivánéji álmom* című darabjában még megcsillannak a hivatalos kultusz visszfényei, Oberon felidézi a már közhelynek számító Erzsébet-képet, a Nyugat trónusán országló Vesta-szüzet, kire Cupido nyilai nem hatnak (II. i. 157–164), de a cselekmény aláássa a női hatalom, akarat és szüziesség tiszteletét. Titániát, a tündérkirálynőt a legalantasabb módon szégyeníti meg a tündérkirály, Oberon, amiért királyi akaratának ellenszegült: szerelemre lobbantja a számárfejű Zuboly (Arany János ford., Bottom) iránt, és a királynő szerelmét így állati szintre aljasítja. Az athéni fejedelem, Thészeusz menyasszonyát fegyverrel szerzi, Hippolytát, az amazonkirálynőt, csatában győzi le. Az egyszerű athéni polgárok között is semmibe veszik a nők akaratát, hiszen Hermiát apja, Egeus Thészeusz jóváhagyásával házasságra kényszeríti. Hermia büntetése, ha ellenszegül, a halál vagy a zárda, azaz az örök szüzesség, melyet a műben a sorvadással és magánnyal azonosítanak: „Sötét zárdába csukva, holtodig / Sivár apáca lenni s elhaló / Himnuszt rebegni meddő holdvilágon” (1. 1. 71–73, ford. Arany János).⁶

Hasonló kritikusságot ütött meg John Lyly is, aki az 1580-as években kulcsszerepet játszott az Erzsébet-kultusz kialakításában. Egyik legutolsó darabjában a kultusz egyik kulcselemét, a Diana/Cintia/Hold szimbolikát használta fel és ruházta fel nőellenes tartalommal. Az 1595 körül keletkező színmű, a *The Woman in the Moon [A holdbeli nő]* a hold szüzi szimbolikája helyett a női princípium negatív aspektusait emeli ki. A darabban ábrázolt Pandóra ugyan az egyedüli nő a Földön, de ugyanakkor teljesen kiszolgáltatott, különböző égitestek befolyása alá kerül, melyek közül Luna (a Hold) hatása a legkárosabb: Pandorát szeszélyessé, ingataggá, kiszámíthatatlanná, sőt, örüllté teszi.

Az 1603-ban Erzsébet halálával trónra kerülő skót Stuart dinasztia udvara és művészetpártolása szakított az erzsébeti hagyományokkal, figyelme újra a

⁶ „be in shady cloister mew’d, / To live a barren sister all your life, / Chanting faint hymns to the cold fruitless moon”.

⁷ Mike Pincombe a darab keletkezését 1595 előtti időszakra teszi (Pincombe 1996, 188 fn. 5). A mű 1597-ben jelent meg nyomtatásban.

kontinens művészetére irányult, fokmérője az ottani ízlés és modor lett. Az egy-séges udvar három részre szakadt, hiszen nemcsak a király, hanem a király-né, sőt a trónörökös Henrik is saját udvartartást kapott. Az egyes udvarok által évente egyszer megrendezett maszkák jelentették az udvari élet legjelentő-sebb és leglátványosabb pillanatait. Ezek kosztümjeit és színpadképeit az Euró-pát járt és onnan Palladio stílusát meghonosító Inigo Jones tervezte, szöve-geit Ben Jonson írta. A hatalmas költségen előállított bemutatók fényűzése és pompája eltávolodott az ország többi részének ízlésétől, ahol a populáris szín-játászás egyre nagyobb teret nyert, és a maszkák világa egy exkluzív csoport privilégiumává vált.

Míg a XVI. század kulturális életében a Tudor-udvar központi helyet foglalt el, és Curtis Perry szavaival az irodalomra gyakorolt hatása „átható és megke-rülhetetlen” volt (Perry 2010, 300, ford. S. E.)⁸, addig a királyi udvar megha-tározó szerepe a XVII. századra elhalványult.

Irodalom

- Anglo, Sydney. 1969. *Spectacle, Pageantry and Early Tudor Policy*. Oxford: Clarendon Press.
- Austen, Gillian. 2008. George Gascoigne. Cambridge: D. S. Brewer.
- Betts, Hannah. 1998. The Image of this Queene so quaynt: The Pornographic Blazon 1588–1603. In: *Dissing Elizabeth: Negative Representations of Gloriana*, szerk. Julia M. Walker. 153–184. Durham and London: Duke University Press.
- Fox, Alistar. 1995. The decline of the literary patronage in the 1590s. In *The Reign of Elizabeth: Court and Culture in the Last Decade*, szerk. John Guy. 229–257. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guy, John. 1995. The 1590s: the second reign of Elizabeth I? In *The Reign of Elizabeth: Court and Culture in the Last Decade*, szerk. John Guy. 1–19. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kisby, Fiona. 2001. 'When the King Goeth a Procession': Chapel Ceremonies and Services, the Ritual Year, and Religious Reforms at the Early Tudor Court, 1485–1547. *Journal of British Studies* 40 (1): 44–75.
- Lawson, Jane A. 2007. This Remembrance of the New Year: Books Given to Elizabeth as New Year's Gift. In *Elizabeth and the Culture of Writing*, szerk. Peter Beal és Grace Ioppolo. 133–172. London: The British Library.

⁸ „so pervasive as to be unavoidable”

- Lyly, John. 2003. *Euphues: The Anatomy of Wit and Euphues and His England*, szerk. Leah Scragg. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Parmenius István. 1962. De navigatione. Ford. Ács Tivadar. *Filológiai Közlöny* 8 (1–2): 118–122.
- Perry, Curtis. 2010. *Court and Coterie Culture*. In *Renaissance Literature and Culture*, szerk. Michael Hattaway. 2: 304–319. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Pincombe, Mike. 1996. *The Plays of John Lyly, Eros and Eliza*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Shakespeare, William. 1992. Szentivánéji álom. Ford. Arany János. In *William Shakespeare összes művei*. 411–432. Budapest: Helikon.
- Sidney, Philip. 2014. The Lady of May. In *John Nichols's Progresses and Public Processions of Queen Elizabeth I.*, szerk. Elizabeth Goldring, Faith Eales, Elizabeth Clarke, Jayne Elisabeth Archer. 2: 547–565. Oxford: Oxford University Press.
- Spenser, Edmund. 1579. The Shepheardes Calender. London: Hugh Singleton. Spenser, Edmund. Pásztorakalendárium: Április. In *Magyarul Babelben: irodalmi antológia*. Ford. Tandori Dezső. <http://www.magyarulbabelben.net/works/en/Spenser>. (2016. jan. 15.)
- Spenser, Edmund. 1987. A Letter of the Author. In *The Faerie Queene*. Szerk. Thomas P. Roche. 15–18. London: Penguin.
- Strong, Roy. 1987. *Gloriana: The Portraits of Queen Elizabeth I*. New York: Thames and Hudson.
- Strong, Roy. 1995. *The Tudor and Stuart Monarchy: Pageantry, Painting Iconography II: Elizabethan*. Woodbridge: The Boydell Press.

TUDOR COURT CULTURE AND THE CULT OF ELIZABETH I

The essay investigates the central position of the royal court in the culture of sixteenth century England. The figure of Henry VIII represents a significant turning point, as his enhanced literary and art patronage and his political reformation established the basis for the thriving literary productivity of the second part of the century. Among the influential courtiers of the other outstanding monarch, Queen Elizabeth I were the leading poets of the age, Sir Philip Sidney and Sir Walter Raleigh. Furthermore, the works of John Lyly, George Gascoigne and Edmund Spenser were written for courtly contexts, giving rise to a special literary discourse which made use of the emerging cult of the queen and exerted an influence on the literary production of the whole age. While the impact of the royal court's literary patronage dominated the Tudor era, by the seventeenth century this special role of the court faded.

Keywords: Tudor court, the cult of Elizabeth I, *querelle des femme*, representation.

KULTURA DVORA TJUDOR I KULT ELIZABETE I

U radu se analizira istaknuti kulturni uticaj engleskog dvora u XVI veku. Ličnost koja obeležava ovo doba je Henrik VIII, koji kao humanista podržava umetnost, a sa druge strane, u interesu postizanja političkih ciljeva, uvodi reforme u crkvi i tako stvara neophodne preduslove za procvat književnog života u drugoj polovini veka. Na dvoru drugog velikog vladara tog doba Elizabete I, nalazimo Filipa Sidnija i Valtera Ralega, koji su, pored toga što su imali političkog uticaja, bili i istaknuti pesnici. Kao deo reprezentacije koja je okruživala kraljicu Elizabetu, svoja najznačajnija dela napisali su Džon Lili, Žorž Gaskonj i Edmund Spenser, stvarajući poseban stil izražavanja posvećen kraljici. Dok su vladari dvora Tjudor služili kao vodilja na polju književnosti i umetnosti, uloga kraljevskog dvora u XVII veku, što se tiče kulture, bleđi.

Ključne reči: dvor Tjudor, kult Elizabete I, *querelle des femme*, reprezentacija.

A kézirat beérkezésének ideje: 2016. máj. 20.

Közlésre elfogadva: 2016. júl. 15.